

بررسی و تحلیل خانه کلبادی ساری

رضا قنبری سیدکلایی^{۱*}، جمشید کارگر^۲، صاحب دهشت^۳، سحر خانجانی فرد^۴، مبینا روحی^۵

(R.Ghanbari28@yahoo.com)
(J.Kargar67@yahoo.com)
(Sdehesht@yahoo.com)
(Sahar.Khanjanifard@yahoo.com)
(Memar.2011@yahoo.com)

خلاصه

عمارت منوچهرخان کلبادی واقع در محله‌ی آب انبار نو حدود یکصد و سی سال پیش در اواخر دوره قاجار بدستور سردار جلیل از امراء ارتشم وقت ساخته شده است. این اثر در تاریخ نهم آبان ۱۳۷۷ با شماره ثبت ۲۱۴۸ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. در حال حاضر این بنا به موزه شهرستان ساری تبدیل شده است.

معماری این عمارت متأثر از معماری خانه‌های دوره‌ی قاجاری بوده که با رعایت ملاحظات اقلیمی و نیارشی، دو بخش اندرونی و بیرونی دارد. بنای اصلی این عمارت در بخش اندرونی در دو طبقه و یک زیرزمین احداث شده و هر طبقه دارای یک شاه نشین و اتاق‌های دو طرفه است. شاه نشین طبقه دوم از زیباترین اتاق‌های این عمارت است و جای جای آن یادآمد شیوه‌های هنرهای تزئینی دوره قاجاری است. ویژگیهای اجزای معماری این عمارت نظیر اتاق‌ها، حجره‌ها، شاه نشین، حمام، اصطبل، حیاط و هنر بکار رفته بر روی پنجره‌ها و ارسی‌ها و تزئین آنها با شیشه رنگی در نوع خود بی نظیر است. با گذشت زمان آشپزخانه و بخش‌هایی از واحد مسکونی خدمه از بین رفته و هم اکنون بناهای نوساز جایگزین آن گردیده است. مصالح ساختمانی همانند اکثر ساختمانهای دوره‌ی قاجار از مصالح گل، آهک، لویی، سنگ، شیشه و سفال و چوب و ... ساخته شده است. با مصالح سفال و طاق نما، شیر سر کاری‌ها و پنجره‌های ارسی و نمای آجری اجرا شده است.

واژگان کلیدی: خانه کلبادی، ساری، موزه ساری، کلبادی‌ها، معماری قاجار

۱ و *- نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری /

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری /

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی /

۴- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری /

۵- دانشجوی دکترا مهندسی معماری /

۱- مقدمه:

خانه کلبدادی ها جزو محدود بناهای به سبک اصفهانی در شهر ساری است . هر چند اقلیم مازندران هرگز نتوانسته مانند خشکی کویر و سرزمین گرم آن خطه نگاهبان میراث تاریخی خود باشد. از آنجا که به دلیل رطوبت فراوان مواد مصالح در مازندران زود فرسوده می شوند ، بناهای تاریخی در این استان بیشتر و زود به زود محتاج مرمت می شوند. اکنون این بنا پس از مرمت و بازسازی تغییر کاربری داده و به موزه شهر تبدیل شده است.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله به این صورت است که اکثر موضوعات از افراد آشنا به این بنا اقتباس شده و بصورت توصیفی در این قالب اراده گردیده است. افرادی که سعی در شناخت و شناساندن تبرستان نمودند که بیشتر این افراد از کارکنان سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی استان مازندران بودند.

۳- خانه کلبدادی ها

بنای کلبدادی که در اواخر دوره قاجار به دستور سردار جلیل که از امرای ارتض وقت ساخته شده و به نام فرزند وی امیر نصرت شکوه نظام امیریه نام گرفت نمونه بارزی از معماری اقلیم در آن دوران می باشد. از آنجایی که امیر نصرت در جوانی فوت نمود این بنا به فرزند وی منوچهر خان رسید و او که بعدها از ملاکین منطقه و در دوره ای نماینده مردم ساری در مجلس شورای ملی بود در سال ۱۳۶۲ دار فانی را وداع گفت. سرانجام در سال ۱۳۷۰ این بنا در اختیار اداره کل میراث فرهنگی مازندران قرار گرفته و پس از مرمت و بازسازی به عنوان سازمان اداری و در حال حاضر تبدیل به موزه و زندگی نوین خود را آغاز نمود.

شکل ۱: حیاط مرکزی و بنا (ماخذ: نگارنده)

اما بر خلاف منابع مکتوب و بر اساس منابع شفاهی این عمارت منسوب به اسدالله خان هژبر سلطان باوند سومین فرزند امیر مويبد باوند سوادکوهی است که پس از درگیری و مبارزه مسلحانه با دولت مرکزی (وثوق الدوله- ۱۳۰۰ ش) در تاریخ ۱۸

خرداد ۱۳۰۲ شمسی بدستور رضاخان سردار سپه کشته شد. طبیعتاً پس از این اتفاق تمامی مایملک او از جمله این عمارت مصادره گردید و در نهایت به والی نظامی تازه منصب مازندران، سردار جلیل کلبادی واگذار شد. که به نظر نگارندگان، این خود می‌تواند در حوزه پژوهش‌های تاریخی بخصوص پیشینه و مالکیت این عمارت چالشی بزرگ پیش روی محققین و پژوهشگران قرار داده و زمینه مطالعات و جستجو های تازه ای را رقم بزند.

آنچه در مورد معماری حاکم بر بنا می‌توان گفت این است که این خانه نمونه بارزی از معماری بروونگرای بومی اقیم منطقه معتدل و مرطوب حاشیه دریای خزر در اواخر دوره قاجار می‌باشد که تاثیرات فلدوالیستی طبقه حاکم زمان در آن مشهود است. فضای باز اصلی بنا شامل حیاط پیشین جنوبی و حیاط میانه و حیاط پسین شمالی بوده و فضاهای بسته شامل خود خانه و فضاهای جانبی مانند ورودی حمام- طویله- بارانداز- اتاقهای مخصوص خدمه و آشپزخانه است که پیرامون حیاط ها و جدا از قسمت مسکونی قرار گرفته اند.

۴- خصوصیات کلی فرم ابینیه سنتی منطقه اقلیم معتدل خزری:

الف- بام ساختمان به صورت شیبدار

ب- ایوان و یا غلام گرد در اطراف ساختمان

ج- شکل ساختمان به صورت برون گرا

د- عدم وجود زیرزمین

ذ- کف طبقه همکف بالاتر از سطح طبیعی زمین

ر- کشیدگی شرقی- غربی

ز- در نواحی بسیار مرطوب کرانه های نزدیک به دریا برای حفاظت ساختمان از رطوبت بیش از حد زمین خانه ها بر روی پایه هایی از سنگ و گل و در پاره ای موارد بر روی گربه رو بنا شده اند.

ح- پلان گسترده و باز و فرم کالبدی آنها بیشتر شکل هندسی، طویل و باریک است.

خ- جهت ساختمان با توجه به جهت وزش باد مطلوب در قسمت وزش بادهای سرد دیوارهایی کاملاً بسته داریم.

د- امکان تهویه هوا به دلیل رطوبت

بام را تا جلوی غلام گرد ادامه‌ی دهنده. بدین ترتیب بام مانند چتری گسترده بروی کل ساختمان و ایوان قرار می‌گیرد. همچنین از سمتی که باد غالب می‌وزد و باران از ناحیه به بدنه ساختمان برخورد می‌کند، بام را تا ارتفاع پایین تری ادامه می‌دهند.

۵- اجزای بنا

۱- حیاط پیشین

این حیاط مانند مفصلی مابین ورودی و حمام و ورودی طویله و فضاهای مخصوص افراد نامحروم قرار دارد در قسمت میانی این حیاط حوضی زیبا به چشم می‌خورد که روزگاری عضوی از سیستم گردش آب موجود در بنا بوده است که بطوری که آب از طریق لوله های سفالی از آبراه موجود در کوچه به داخل حیاط راه پیدا کرده و در درون حوضی دایره ای که در جلوی پلکان ورودی قرار داشته می‌ریخته است این آب پس از مدتی سکون و ته نشینی مواد زائد از طریق لوله های سفالی به حوض میانی

متصل وسپس دو شاخه می شده که یکی به سمت حمام و دیگری به طرف حوضی دیگر در حیاط میانی می رفته است. لازم به یادآوری است که آب شرب منزل از چاهی در شمال ساختمان تامین می شد.

شکل ۲: حیاط مرکزی و بنا (ماخذ: نگارنده)

۲-۵: حیاط میانی

این قسمت مابین دو حیاط پیشین و پسین بوده و علاوه بر این دو قسمت اصلی بنا و آشپزخانه را بهم متصل می نموده است.

شکل ۳: حیاط میانی (ماخذ: نگارنده)

۳-۵: حیاط پسین

در قسمت شمالی ساختمان و پشت خانه قرار گرفته است و اتاق های مربوط به خدمه را در بر می گیرد.

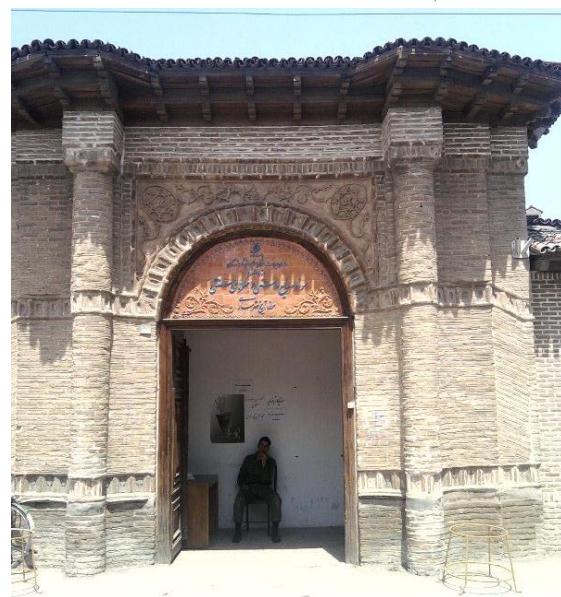
شکل ۴: حیاط پسین (ماخذ: نگارنده)

۴-۵: سکوی جلوی ساختمان

که در جلوی شاه نشین طبقه همکف ارتباط اتاق های جانبی را برقرار می کند.

۵-۵: ورودی

کار هشتی در ورودی خانه های سنتی ایرانی را یک راهروی شرقی غربی انجام می دهد و پس از ورودی مراجعه کننده را به دو مسیر که یکی به حیاط پیشین و دیگری حیاط بیرونی هدایت می کند فضای دوم یا حیاط بیرونی مختص کسانی بوده که اجازه ورود به قسمت های درونی بنا را نداشته و از محارم به شمار نمی آمدند.

شکل ۵: ورودی (ماخذ: نگارنده)

۶-۵: حمام

این بخش که در ضلع غربی حیاط پیشین قرار دارد شامل سه بخش آتش خانه یا تون سرینه یا رختکن و گرمخانه است. هم چنین لازم به ذکر است که وجود عنصر حمام در منزل با توجه به زمان دوره ساخت بنا خود دلیل دیگری است بر اهمیت ساکنان خانه واز امتیازات بارز این بنا به شمار می رود.

شکل ۶: حمام (ماخذ: نگارنده)

۷-۵: طویله

در ضلع شرقی حیاط پیشین یک ورودی به فضای طویله منتهی می شود. این قسمت که در دوره های گذشته به دلیل پیشرفت تکنولوژی و تغییر نوع زندگی مردم بلا استفاده شده بود از این خانه جدا و به ترتیب به عنوان کارگاه موزاییک سازی وسپس به عنوان فضای مسکونی مورد استفاده قرار گرفته و سرانجام پس از تملک بنای کلبدادی توسط اداره کل میراث فرهنگی مازندران مکان مذکور خریداری و به این خانه الحاق شد.

۸-۵: آشپزخانه

که در ضلع شرقی حیاط میانی قرار دارد امروزه پس از بازسازی به عنوان فضاهای اداری و آبدارخانه مورد استفاده قرار می گیرد.

۹-۵: محل سکونت خدمه

اتاق های مربوط به خدمه در شمال قسمت اصلی ساختمان و در حیاط پسین قرار دارد این فضاهای نیز پس از مرمت به عنوان فضای اداری مورد استفاده قرار گرفته است.

۱۰-۵: سردا به

سردا به که در بعضی از بناهای مازندران به دو شکل زیر زمینی و روی زمینی دیده می شود در این بنا هم در طبقه بالا و در منتهی الیه ضلع غربی وهم در زیر ساختمان قرار دارد. تهویه زیر زمینی این بنا علاوه بر ایجاد فضای مناسب جهت نگهداری مواد غذایی در خشک نمودن رطوبت زیر ساختمان نیز موثر است.

۶-تزریقات بنا

تزریقات به کار رفته در این بنا به دسته کلی چوبی و آجری تقسیم می شود.

۶-۱: تزئینات چوبی

۱- شیرسرهای چوبی: این عناصر که علاوه بر ایجاد نمای زیبا دارای نقش سازه‌ای نیز می‌باشد و علاوه بر افزایش سطح مقاوم در برابر باران و حفاظت از دیوارها در سبک‌تر شدن وزن بام نیز موثر است.

۲- پنجره‌های ارسی: این‌ها که در ضلع جنوبی ساختمان قرار دارند در کترل نور وارد به بنا و هم‌چنین کنترل سیر کولاسیون و تهویه هوای موجود در بنا موثر بوده و از دیدگاه هنری نیز حائز اهمیت می‌باشند

شکل ۷: تزئینات چوبی (ماخذ: نگارنده)

۳- درها و نورگیرهای ضلع شمالی بنا: این عناصر نیز از لحاظ زیبایی در حد ارسی‌های بنا بوده و در ورود نسیم شمالی به بنا و کمک به تهویه هوا موثر می‌باشند.

۴- همچنین پوشش تخته کوب و پلورهای بکار رفته در پوشش سقف طبقات نیز از نظر زیبایی ارزش این بنا را دو چندان می‌کند.

شکل ۸: پوشش سقف (ماخذ: نگارنده)

۶-۲: تزئینات آجری

در پیرامون حیاط پیشین بر روی دیوارهای حیاط سلسله‌ای از طاق‌نماهای تزیینی دیده می‌شود که در قسمت تحتانی هر یک قابی آجری نقشی متفاوت را در بر گرفته است. این نقش‌ها شامل آجر چینی خفته راسته و بند رومی و سر انجام چلپیا می‌باشند که

در کل ایجاد یک ریتم متفاوت می کند این ریتم در نهایت به ایوانی منتهی می شود که با ارتفاع بالای خود چشم بیننده را به سمت خروجی بنا هدایت می کند.

شکل ۹: نحوه آجرچینی (ماخذ: نگارنده)

هم چنین در طبقه بالای بنا در منتهی الیه غربی دیوار جنوبی دیواری مشبک از آجرهایی که به شکل فخر مدین ساخته شد دیده می شود که تأثیر زیادی در تهویه هوای داخل بنا دارد.

شکل ۱۰: نحوه آجرچینی (ماخذ: نگارنده)

لازم به یادآوری است که در اکثر جزو ها از سمت داخل بنا طاقجه هایی در امتداد رفی ممتد که در کلیه اتاق ها دیده می شود وجود دارد این طاقجه ها علاوه بر ایجاد فضاهایی مفید جهت تزیین بنا در استحکام و سبک سازی جزو ها وهم چنین زدودن رطوبت موجود در دیوارها نیز موثر است.

شکل ۱۱: نورگیر زیرزمین (ماخذ: نگارنده)

۷- نحوه ارتباط در خانه کلبادی

در گذشته ارتباط اتاق های شاه نشین و جانبی از یک محور اصلی متشکل از درهای چوبی مقابله یکدیگر صورت می گرفته به طوری که در صورت باز بودن تمام درها فضایی یکپارچه وقابل کنترل بصری بوجود آمده لازم به ذکر است که اتصال دو طبقه از طریق دو پلکان داخلی بوده که بعد از مرمت به لحاظ استفاده از این اتاق ها به عنوان فضای اداری پله به خارج از ساختمان و در ضلع شرقی انتقال دو رواق سراسری در ضلع جنوب دسترسی به اتاق های طبقات همکف واول را میسر می سازد.

۸- مصالح بکار رفته در بنا

۸-۱: فونداسیون

фонداسیون این بنا هم چون بنایی هم عصر خود به وسیله آجر شکسته و قلوه سنگ و با ملات شفته آهک ساخته شده است که استفاده از این مصالح با توجه به مقاومت آن در برابر رطوبت صعودی از زمین توجیه می گردد.

۸-۲: دیوارها

دیوارها در خانه کلبادی با استفاده از آجرهای چهارگوش و با ابعاد حدود 20×20 * سانتی متری و با ملاتی از گل آهک در جرزا و گچ در ناحیه طاق ها و پوشش های منحنی دار می باشد . سطح دیوارها نیز از داخل توسط اندود گچ پوشانده شده است

۸-۳: پوشش ها

کلیه پوشش های بنا عموماً " چوبی و از انواع مقاوم چوب ساخته شد که خود جای بحث بسیار دارد. در طبقه بالا پوشش بوسیله شیر سرها به طرف خارج از دیوارها امتداد دارد و سرانجام پوششی سفالی از بنا در برابر باران محافظت می کند. شب سقف بصورت شیروانی و به کمک خرپاهای چوبی بوده که در حین مرمت با تکنولوژی جدید و ظاهر اولیه مرمت و بازسازی گردید.

۹- فهرست منابع

- ۱- اسلامی ، حسین، ۱۳۷۲، تاریخ دوهزارساله ساری(دارالملک ساری)، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی مازندران واحد قائمشهر
- ۲- پیرنیا، کریم (۱۳۸۹)"سبک شناسی معماری ایران" ،تهران، نشر سروش دانش.
- ۳- ستوده، متوجهر، ۱۳۶۶، از آستانرا تا استرآباد، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران
- ۴- قبادیان ، وحید، ۱۳۹۲، بررسی اقلیمی ابینه سنتی ایران، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵- کتابخانه سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی استان مازندران